

УКРАЇНА І ЗАРУБІЖНИЙ СВІТ

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.010>
УДК 94(4)341.231[(495)+(477)]“1917/1920”

Ірина Матяш

д-р. іст. наук, проф., пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: matio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСУЛЬСТВА ГРЕЦІЇ У КИЄВІ ТА НАДЗВИЧАЙНОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УНР У ГРЕЦІЇ У 1917–1920 рр.: РОЛЬ У ЗАПОЧАТКУВАННІ УКРАЇНСЬКО- ГРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Мета дослідження полягає в з'ясуванні основних напрямів діяльності консульства Греції у Києві в 1917–1918 р. та Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції у 1919–1920 р. через призму особистостей українських і грецьких дипломатів (Перикла Гріпарі, Федора Матушевського, Модеста Левицького) та визначенні особливостей започаткування українсько-грецьких відносин 1917–1920 рр. Методологія дослідження спирається на принципи науковості, історизму, системності. Використано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи, зокрема архівної евристики, історіографічного аналізу, зовнішньої і внутрішньої критики джерела. Наукова новизна результатів дослідження полягає в реконструкції на підставі виявленої автором у опублікованих і неопублікованих джерелах архівної інформації діяльності консульства Греції у Києві, українського дипломатичного представництва в Афінах та з'ясуванні персоналій учасників процесу започаткування українсько-грецьких відносин у 1917–1920 р., функцій і завдань дипломатичних і консульських представників. Висновки. Взаємна дипломатична й консульська присутність України і Греції у 1917–1920 рр. зумовлена неоднаковими причинами. Консульство Греції було створене в Києві як грецька консульська установа в Російській імперії і продовжило виконання своїх функцій насамперед у частині опіки над грецькими підданими після проголошення

Української Народної Республіки. Консул Греції Перикл Гріпарі виконував обов'язки дуаена консульського корпусу й зумів забезпечити активну взаємодію з українським зовнішньополітичним відомством. За доби Центральної Ради вона розвивалася в межах норм міжнародного законодавства. Під час Гетьманату за наполяганням німецької адміністрації П. Гріпарі як представника країни-союзниці Антанти було виселено з Києва. Українське дипломатичне представництво в статусі Надзвичайної дипломатичної місії було скеровано до Греції після перемоги Директорії і відновлення УНР з метою досягнення визнання її незалежності якомога більшою кількістю держав та поширення інформації про боротьбу українців з більшовиками за самостійне існування. Місію очолювали послідовно Ф. Матушевський та М. Левицький. Позиція Греції щодо визнання незалежності УНР залежала від позиції Антанти. Попри відсутність офіційного визнання місії вдалося донести до грецького суспільства та державних структур через подання спеціального меморандуму, місцеві газети та видання тематичного бюлетеня інформацію про Україну, її народ та його боротьбу за незалежність.

Ключові слова: Консульства Греції в УНР, Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції, українсько-грецькі відносини, Перикл Гріпарі, Федір Матушевський, Модест Левицький.

Iryna Matiash

Doctor of History, Professor, Leading Researcher
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskyyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: matio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>

ACTIVITIES OF THE CONSULATE OF GREECE IN KYIV AND THE EXTRAORDINARY DIPLOMATIC MISSION OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN GREECE IN 1917–1920: A ROLE IN THE ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN-GREEK RELATIONS

The purpose of the study is to clarify the main activities of the Greek Consulate in Kyiv in 1917–1918 and the UPR Extraordinary Diplomatic Mission in Greece in 1919–1920 through the prism of activity of Ukrainian and Greek diplomats (Pericles Hripari, Fedir Matushevskyyi, Modest Levytskyi) and determining the peculiarities of the establishment of Ukrainian-Greek relations

in 1917–1920. The research methodology is based on the principles of scientificity, historicism, and systematicity. General and special scientific methods are used, in particular archival heuristics, historiographical analysis, external and internal criticism of the sources. The scientific novelty of the results of the study is the reconstruction on the basis of the archival information, found by the author in published and unpublished sources, of activities of the Greek Consulate in Kyiv, the Ukrainian diplomatic mission in Athens and clarification of the participants in the Ukrainian-Greek relations in 1917–1920, functions and tasks of diplomatic and consular representatives. Conclusions. The mutual diplomatic and consular presence of Ukraine and Greece in 1917–1920 was due to different reasons. The Greek Consulate in Kyiv was established as a Greek consulate in the Russian Empire and continued to perform its functions primarily in the field of guardianship of Greek citizens after the proclamation of the Ukrainian People's Republic. Greek Consul Pericles Hripari acted as the doyen of the consular corps and managed to ensure active cooperation with the Ukrainian Foreign Ministry. At the time of the Central Council, it developed within the norms of international law. During the Hetmanate, at the insistence of the German administration, P. Hripari, as a representative and ally of Entente, was expelled from Kyiv. The Ukrainian diplomatic mission as an Extraordinary Diplomatic Mission was sent to Greece after the victory of the Directory and the restoration of the UPR in order to achieve recognition of its independence by as many states and spread information about the struggle of Ukrainians against the Bolsheviks for independent existence. The Mission was headed successively by F. Matushevskiy and M. Levytskyi. Greece's position on recognizing the independence of the UPR depended on the position of the Entente states. Despite the lack of official recognition of the mission, information about Ukraine, its people and its struggle for independence was communicated to Greek society and government agencies through a special memorandum, local newspapers and a thematic bulletin.

Keywords: *Consulate of Greece in the Ukrainian People's Republic, Extraordinary diplomatic mission of the Ukrainian People's Republic in Greece, Ukrainian-Greek relations, Pericles Hripari, Fedir Matushevskiy, Modest Levytskyi.*

Діяльність Консульства Греції у Києві та Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції у 1919–1920 рр. складає окрему сторінку історії двосторонніх відносин України і Греції, а також — грецьких представництв в Україні та української дипломатичної служби, що засновувалася в цей час у найбільш наближених до сучасної формах. Науковий інтерес до історії української дипломатії, невіддільної від істо-

рії творення державності та започаткування двосторонніх відносин України із зарубіжними державами, сформувався в окремий напрям із відновленням незалежності України, на початку 1990-х рр. Його розвитку в окресленому сегменті прислужилися праці Д.В. Веденеєва, С.В. Варгатюка, І.Б. Дацківа, В.В. Соловійової¹ та ін., збірник наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки»², науковий щорічник «Україна дипломатична», перша комплексна праця «Нариси з історії дипломатії України»³, «Українська дипломатична енциклопедія»⁴. Дослідження історії української дипломатичної служби містили згадки про Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Греції та про іноземні представництва в Києві. Стислий нарис діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції з добіркою архівних документів підготували В. Даниленко та Н. Миронець⁵. Окремі документи, що утворилися в діяльності місії, опубліковано в тематичних збірниках архівних документів «Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)»⁶, «Дипломатія УНР і Української Держави в документах і спогадах сучасників»⁷. Діяльність грецького консульства в Києві висвітлено в монографіях І. Матяш⁸. Згадки про Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Греції містять біографічні дослідження долі голови місії Федора Матушевського⁹ та краєзнавчі розвідки про долю М. Левицького¹⁰, повість І. Корсака «Тиха правда Модеста Левицького»¹¹. Поширенню інформації про завдання та функції Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції прислужилася наукова конференція, присвячена українсько-грецьким відносинам та постаті Федора Матушевського, що відбулася зусиллями Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин і Посольства України у Грецькій Республіці 5–6 червня 2019 р. в Афінах.

Мета цієї статті полягає в з'ясуванні основних напрямів діяльності консульства Греції у Києві в 1917–1918 р. та Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції у 1919–1920 р. через призму особистостей українських і грецьких дипломатів (Перикла Гріпарі, Федора Матушевського, Модеста Левицького) та визначенні особливостей започаткування українсько-грецьких відносин 1917–1920 рр. (дати наведено за старим стилем).

Діяльність Консульства Греції у Києві в 1917–1919 рр.

До ключових питань, які постали перед Україною після розпаду Російської імперії у результаті Жовтневого перевороту, належали захист новоствореної держави й організація взаємодії з іноземними представництвами, що перебували в Києві, з метою встановлення двосторонніх відносин із зарубіжними державами. Останні були представлені консульськими установами нейтральних держав: Іспанії, Норвегії, Швейцарії,

Данії, Персії та країн Антанти: Великої Британії, Франції і країн, що воювали в Першій світовій війні на боці Антанти: Бельгії, Греції, Італії¹². Взаємодію з іноземними консулами було покладено на утворене в червні 1917 року Генеральне секретарство міжнаціональних справ, спершу очолюване Сергієм Єфремовим, а з липня 1917 р. — Олександром Шульгиним. Іноземних представників часто можна було зустріти у приміщенні секретарства. Причина їхніх візитів полягала в наданні «деяких політичних інформацій» та погодженні справи «опіки над громадянами своїх країн»¹³. Бурхливі революційні події, перехід влади від одних сил до інших, погроми й реквізиції ставили перед консулами нові, часто не вирішувані самотужки завдання, пов'язані з їхньою місією захисту прав громадян своїх держав та власною безпекою.

Через напружену безпекову ситуацію в місті та численні звернення з цього приводу підданих їхніх країн іноземні консули постали перед необхідністю вироблення заходів щодо охорони майна, архівів та цінностей, що належали консульствам, та майна і життя консулів. З цією метою британський консул Джон Дуглас, данський Георгій Гуревич, італійський Карл Фішман, швейцарський Гавриїл Енні, перський Ісаакій Вітенберг, норвезький Віктор Мозерт, французький Даниїл Балаховський провели 15 жовтня 1917 р. у приміщенні іспанського консульства в Києві нараду. Головним питанням зібрання стало створення управлінського органу консульського корпусу та обрання його керівника. Консули вбачали завдання дуаена передусім не в церемоніальних функціях, а в організації взаємодії із зовнішньополітичним відомством та захисті прав членів консульського корпусу у випадку їх порушення владою УНР.

З огляду на усталену традицію обрання керівником такого органу старшого за рангом та часом одержання консульської екзекватури було обрано Перикла Петровича Гріпарі. Він перебував на посаді грецького консула в м. Києві на той час понад 25 років¹⁴. П. Гріпарі походив із відомої на українських теренах родини грецького походження. Його брат, Микола Гріпарі, від 1879 р. виконував обов'язки віце-консула Греції, від 1880 р. — італійського консульського агента, від 1889 р. — данського віце-консула, від 1893 р. — шведського і норвезького віце-консула в Севастополі. Освічений, ерудований, М. Гріпарі, який невимушено спілкувався кількома європейськими мовами, здобув авторитет серед іноземних представників. Він користувався повагою й місцевого населення як меценат і благодійник, належав до засновників і був попечителем Грецького училища в Севастополі, гласним Міської думи Севастополя. В Севастополі розпочав консульську кар'єру й Перикл Гріпарі. Їхній третій брат — Демосфен — служив грецьким консулом у Феодосії. М. Гріпарі 1890 р. отримав російське підданство і став потомственным

російським дворянином, а брати залишалися грецькими підданими. Від 1895 р. родина Гріпарі оселилася на Волині, де М. Гріпарі (тоді — купець першої гільдії) придбав порцеляновий завод у селищі Баранівка, відбудував його після пожежі, запросив іноземних майстрів та запроваджував нові технології виробництва порцелянових виробів. Родина Гріпарі володіла гончарно-черепичним і лісопильним заводами, фабрикою гнутих меблів, двома медоварнями, водяним млином, паровим млином і 34 дрібними торговельними лавками. В особистій власності П. Гріпарі перебували Гамарянський млин у с. Мала і Велика Новоселиця Полонської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії та інша нерухомість. М. Гріпарі отримав посаду Почесного мирового судді Новоград-Волинського суддівського мирового округу¹⁵, а П. Гріпарі — грецького консула в Києві, де розташувався на вул. Великій Володимирській (нині — Володимирська) у буд. № 48-а¹⁶. Консульство Греції функціонувало на вул. Миколаївській (нині — архітектора Городецького), буд. 3¹⁷.

На нараді було вирішено, що в разі відсутності в Києві П. Гріпарі його обов'язки виконуватиме бельгійський консул Яків Гретер, а за відсутності Я. Гретера — наступний за старшинством італійський консул Карл Фішман. Присутні виявили бажання збиратися систематично й доручили скликання таких нарад голові. Консули уповноважили П. Гріпарі звернутися до начальника Київського військового округу та Київського губерньського комісара з проханням про надання військової охорони консульствам на випадок безчинств і погромів¹⁸, довести до відома місцевої влади, що приміщення консульських установ через зберігання там архівів, документів, листування, цінностей і можливе перебування безпритульних іноземців не підлягають реквізиції і звільняються від постою.

Після проголошення ухваленим Центральною Радою 7 листопада 1917 р. III Універсалом Української Народної Республіки (хоч спершу — як самостійного державного утворення в складі федеративної Росії) з принципово відмінними від утвореної більшовиками в результаті Жовтневого перевороту в листопаді 1917 р. Російської Радянської Республіки ідеалами питання про співпрацю з іноземними представниками набуло для України державного значення. Секретарство міжнаціональних справ забезпечувало виконання звернень дуаена консульського корпусу в межах вимог міжнародного права. Одна з перших співробітників зовнішньополітичного відомства Надія Суровцева згадувала, що «Голова дипломатичного корпусу» «представник Греції Гріпарі» — «високий сухорлявий старик»¹⁹ часто бував у секретаріаті.

П. Гріпарі порушив у цей час перед секретаріатом від імені консульської колегії проблему, пов'язану з реквізицією продовольчою управою Київської міської думи пекарень, які належали іноземним підданам.

Консули П. Гріпарі, С. Василяді та І. Вітенберг 16 листопада 1917 р. заявили безпосередньо секретареві міжнаціональних справ О.Я. Шульгину з цього приводу протест²⁰. Питання було винесено на розгляд міжвідомчої наради за участі представників секретарств внутрішніх справ та міжнаціональних справ, УЦР, Київської міської продовольчої управи, штабу Київського військового округу та представників власників хлібопекарень, Товариства пекарів та консулів²¹. Нарада збиралася неодноразово, але безрезультатно. На початку грудня П. Гріпарі, поновивши протест, письмово вимагав відповіді на ширші питання, які стали для іноземних консулів в УНР життєво важливими: чи має намір УНР дотримуватися консульської конвенції, укладеної з Росією щодо захисту прав іноземних підданих; які заходи передбачаються Генеральним Секретаріатом УЦР для захисту інтересів іноземних підданих, котрих розоряють дії Київської продовольчої управи. Станом на 5 грудня 1917 р. у Києві працювало 304 пекарні, з яких 44 належало іспанським підданам, 21 — грецьким²². 40 пекарень, власниками яких були іноземні піддані, вже було реквізовано, в 14-ти призначено завідувачів зі складу членів Професійного союзу булочників²³.

6 грудня 1917 р. Канцелярію Секретарства справ міжнаціональних очолив Кость Лоський²⁴. Йому довелося взятися за вирішення більшої частини питань, порушених іноземними консулами у зв'язку з їхньою місією захисту прав громадян своїх держав та власною безпекою. За зверненням очільника консульської колегії відбулася нарада представників Секретарства міжнаціональних справ, Київської продовольчої управи, генеральних секретаріатів продовольчих справ та внутрішніх справ за участі С. Василяді, І. Вітенберга, П. Гріпарі. Представник Київської продовольчої управи доповів, що реквізиція проводилася для військових потреб, оскільки у зв'язку з незгодою іноземних підданих з умовами оренди Київ фактично залишався без хліба, й могли виникнути непередбачувані ситуації. Остаточне рішення «дійти до згоди з чужоземними підданими»²⁵ було ухвалено 14 грудня 1917 р. і свідчило про перемогу в тривалому протистоянні. Принципове обстоювання своєї позиції іноземними консулами зумовлювалося їхньою головною функцією — захистом підданих держав, яких вони представляли.

22 грудня Генеральне секретарство міжнаціональних справ було реорганізовано в Генеральне секретарство справ міжнародних. Його очільником залишився Олександр Шульгин, котрий добре усвідомлював, що «відносини з чужоземними державами набирають особливого значення»²⁶. У другій половині грудня 1917 р. з метою вирішення політичних завдань, організації постачання у свої країни товарів та сировини з України чи вивчення ситуації в Україні до Києва почали прибувати нові

іноземні представництва. «Старий» консульський корпус тримався окремо від них. Розпочата в грудні українсько-більшовицька війна додавала нових викликів для іноземних представників. Доводилося рятувати й особисте майно консулів. Зокрема під загрозою опинилася власність П. Гріпарі за межами Києва. Місцевий комітет селищ Мала і Велика Новоселиця Полонської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії визнав 1 січня 1918 р. недійсним договір оренди місцевого мешканця Боруха Дербаремдікера з Периклом Гріпарі як власником Гамарянського млина й вирішив його конфіскувати. З огляду на «бажаність підтримання найкращих стосунків з Грецьким Урядом», Генеральне секретарство міжнародних справ просило Генеральне секретарство земельних справ вплинути на місцеві комітети і припинити конфіскацію млина. Ключовим аргументом у вирішенні питання про власність П. Гріпарі був його консульський імунітет. У зв'язку з систематичною загрозою для майна і навіть життя консули на початку січня 1918 р. звернулися до Генерального секретарства міжнародних справ із проханням про дозвіл скористатися статусним привілеєм — отримати право мати вогнепальну зброю. Таке бажання виявили Перикл Гріпарі, секретар грецького консульства Георгій Згуріді та інші члени консульського корпусу.

Із набуттям Українською Народною Республікою згідно з IV Універсалом, ухваленим УЦР 9 січня 1918 р., статусу «самостійної, ні від кого незалежної, вільної суверенної держави українського народу» Генеральний секретаріат було перейменовано на Раду народних міністрів, а Генеральне секретарство міжнародних справ — на Народне міністерство закордонних справ.

У цей момент у Брест-Литовську відбувалися мирні переговори, де делегація УЦР у складі Миколи Любинського, Олександра Севрюка та Миколи Левитського 27 січня 1918 р. підписала з представниками країн Четверного союзу (Австро-Угорської імперії, Німецької імперії, Болгарського царства, Османської імперії) перший для України міжнародний мирний договір. Підписання Брестського мирного договору відбувалося в час, коли Київ уже захопили більшовики. Український уряд та деякі іноземні представництва тимчасово перемістилися до Житомира. Звернення українців після підписання Брестського мирного договору до народів Центральних держав із проханням про військову допомогу проти більшовицької агресії давало надію на повернення у звільнену столицю та відновлення нормального життя. Українці потребували невідкладної допомоги, німці й австрійці — продовольства. Згідно з окремою домовленістю Центральні держави зобов'язувалися надати військову допомогу у звільненні України від більшовиків, вугільні та рудні території у східній частині Катеринославщини потрапляли у спільне використання й під

охорону німецької та австро-угорської армії²⁷, Україна зобов'язувалася поставити в Німеччину та Австро-Угорщину хліб, цукор, м'ясо та інші «стратегічні» товари. Німецька та Австро-Угорська імперії скерували до Києва свої війська. Німецький наступ розпочався 18 лютого, а вже 27 лютого 1918 р. німці підійшли до української столиці. Українська армія вступила в Київ 1 березня, наступного дня — німецькі війська. Однак очікувана Українською Центральною Радою зовнішня допомога в захисті від більшовиків у зв'язку з підписанням договору виявилась у введєнні союзниками на територію України 450-тисячної німецько-австрійської армії, що поступово набула ознак окупації. УЦР повернулася до Києва 9 березня. На той час О.Я. Шульгин уже перебував у відставці разом із урядом В.К. Винниченка, ухвалу про яку прийняла Мала Рад 2 лютого 1918 р.²⁸ Від 20 січня до 3 березня 1918 р. посаду керівника уряду та глави МЗС тимчасово поєднував Всеволод Голубович, а 14 березня — 28 квітня 1918 р. — Микола Любинський.

Уже в середині березня 1918 р. відповідно до умов Брестського мирного договору до Києва прибув німецький представник — цісарський посланник у відставці, дійсний таємний радник, доктор Філіп Альфонс Фрайгер Мумм фон Шварценштайн, якому було доручено «тимчасове ведення всіх дипломатичних інтересів»²⁹. Як голова австрійської делегації, уповноваженої на переговори з господарських питань та організації товарообміну, з'явився в Києві і граф Йоганн (Янош) Форгач фон Гюмес і Гач. Його місія в Києві полягала у встановленні де-факто відносин із УНР без формального визнання уряду³⁰. Тоді ж згідно зі щойно розробленим Законом УНР «Про закордонні установи Української Народної Республіки» розпочалася організація перших українських дипломатичних представництв³¹. Для організації якнайшвидшого доправлення в Київ ратифікаційних грамот Брестського мирного договору було відряджено «посланників» до Берліна (Олександра Севрюка), Відня (Андрія Яковліва), Стамбула (Миколу Левитського), у справі організації у Європі міжнародного українського прес-бюро — скеровано до Берна Георга (Юрія) Гасенка. Однак до Греції дипломатичне представництво було скероване лише в січні 1919 р. Орієнтуючись на підтримку держав Четвертого союзу, УНР спершу не включила до пріоритетів заснування своїх дипломатичних представництв у країнах Антанти та їхніх союзників. Продовження виконання консульських обов'язків представниками цих країн залежало від погодження цього питання німецькою адміністрацією.

Зі зміною 29 квітня 1918 р. форми державного ладу в Україні розпочався новий етап розвитку дипломатичної та консульської служби. Гетьман підтвердив усі міжнародні зобов'язання Центральної Ради і задекларував прагнення розвивати взаємовигідні й рівноправні стосунки з

усіма країнами. Проте, враховуючи очевидну залежність Гетьманату від Німеччини, акцент у розвитку зовнішньополітичних відносин упродовж існування Української Держави було зроблено на стосунках із цією державою та її союзниками. Змінилися й підходи до організації взаємодії українського зовнішньополітичного відомства з іноземними консулами.

Консули нейтральних країн продовжували обговорення поточних проблем на засіданнях консульської колегії. Німецька адміністрація пильно стежила за їхніми діями і втручалася як у діяльність МЗС Української Держави, так і роботу «старих» консульств, ініціюючи обшуки у приміщеннях іноземних підданих і арешти іноземців, реквізиції власності іноземних підданих, позбавлення повноважень і виселення з Києва представників країн Антанти та її союзників. Першими постраждали голова консульської колегії П. Гріпарі та іспанський консул С. Василяді, який за сумісництвом представляв інтереси Португалії. Їх арештували за звинуваченням у роботі, скерованій на шкоду інтересам Центральних держав 25 травня 1918 р. Окрім консулів, були арештовані румунський діяч Прекул, секретар іспанського консульства — очільник французької колонії у Києві Т. Мулен і перекладач МЗС Української Держави француз Бартерот. Німецька влада пояснювала причину арештів виявленням у Києві таємної організації, що діяла в одній із аристократичних садиб. Усіх арештованих утримували в Лук'янівській в'язниці³².

У зв'язку з арештами консулів 28 травня 1918 р. відбулося термінове засідання консульської колегії. За результатами обговорення питання учасники наради вирішили вжити всіх заходів до звільнення П. Гріпарі. Вони висловили протест проти порушення норм міжнародного права прем'єру Ф. Лизогубу, міністру закордонних справ Д. Дорошенку, німецькому послу А. фон Мумму. Незабаром семидесятирічного П.П. Гріпарі за клопотанням колег через похилий вік перевели до готелю «Континенталь», де він продовжував перебувати під арештом³³. Звинувачень особисто йому не було висунуто, його навіть не допитали.

Невдовзі звільнили іспанського консула С.С. Василяді з умовою не виїжджати з Києва. Він одразу наніс візит Д. І. Дорошенку й мав тривалу бесіду з міністром щодо підстав інкримінованих консулам звинувачень. Погодившись із зауваженням консула про те, що захист інтересів підданих їхніх держав не має відношення до англо-французької політики, Д. Дорошенко запропонував подати ноту протесту. Консульська колегія розпочала її підготовку³⁴. Проте офіційна позиція міністерства залишилася невиразною. Вважалося, що в умовах «фактичного існування в даній місцевості військового стану» іноземні консули та віце-консули не можуть користуватися правом екстериторіальності. Відтак МЗС Української Держави уникало прямого втручання в дії німецького коман-

дування й передбачало звернутися до німецької адміністрації лише з метою інформування про факт звернення³⁵. Єдину можливість у вирішенні цього питання чиновники вбачали у зверненні до Берліна із запитом про пояснення причин арешту³⁶. 4-5 червня 1918 р. київська преса повідомила про звільнення П. Гріпарі³⁷. Та на цьому страждання грецького консула не припинилися. Його позбавили житла, реквізували помешкання консульства й зобов'язали виїхати з Києва. Позавідомча комісія з реквізиції квартир для державних потреб не визнавала переваг іноземців перед українськими громадянами в питаннях виконання державних і громадських повинностей. Питання про надання приміщень іноземним представництвам перейшли до компетенції Головної комісії по розташуванню військ та урядових установ на Україні.

10 вересня через відбуття з Києва Перикла Гріпарі дуаеном було обрано швейцарського консула Гавриїла Енні. На засіданні колегії 24 жовтня 1918 р. було вирішено просити владу дозволити повернутися в Київ Периклу Гріпарі та іншим консулам і відновити діяльність грецького, французького та іспанського консульств. Відповідне подання Гавриїл Енні скерував до міністра закордонних справ Української Держави 26 жовтня. В листопаді питання було вирішено позитивно. За посередництва МЗС Української Держави консульській колегії вдалося домогтися дозволу від німецького представництва в Українській Державі повернутися на свої місця всім іноземним консулам. Та шанс на повернення до службових обов'язків консули не використали. Про відновлення щоденного прийому відвідувачів оголосило лише французьке консульство.

Отже, діяльність консульського представництва Греції було зупинено з незалежних від його очільника обставин, який змушений був залишити Київ. Свої повноваження, як і функції дуаена консульського корпусу в Києві, він виконував професійно й відповідально. Важливим завданням у цьому контексті є дослідження архівів Греції, оскільки в українських архівах інформації про постать Перикла Гріпарі збереглося не надто багато.

Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції (1919–1920 рр.)

Перше дипломатичне представництво УНР у Греції було створено після відновлення Української Народної Республіки урядом Директорії, що прийшла до влади 14 грудня 1918 р. Нова геополітична ситуація, що склалася в Європі після завершення Першої світової війни, поставила на порядок денний перед урядом УНР вирішення питання про пошук підтримки у країн Антанти або Радянської Росії. Метою зовнішньополітичної діяльності Директорія УНР визначила забезпечення міжнародно-

правового визнання УНР і досягнення її підтримки світовим співтовариством у боротьбі проти більшовиків, вступ до новоствореної міжнародної організації безпеки та співробітництва — Ліги Націй, легалізацію оновленої лінії державних кордонів, налагодження взаємовигідної співпраці з суміжними і географічно близькими державами, формування регіонального військово-політичного та економічного блоку, проголосивши в програмній декларації принцип нейтралітету.

Завдання щодо здійснення «всіх політичних зносин уряду УНР з іноземними урядами та інституціями міжнародного характеру» поклалися на МЗС УНР. До його функцій належали серед інших охорона інтересів УНР за кордоном, захист законних прав іноземців в Україні, регулювання контактів між Вселенським Патріархом та Українською Православною Церквою³⁸. Першим міністром закордонних справ за сумісництвом став Голова Ради міністрів УНР Володимир Чехівський (17 грудня 1918 р. — 10 лютого 1919 р.). За час його керівництва зовнішньополітичним відомством упродовж січня — початку лютого 1919 р. було створено найбільшу (порівняно з добою УЦР та Гетьманату) мережу закордонних представництв, основною формою яких в УНР стали надзвичайні дипломатичні місії. Поспіль із посольствами, які продовжили діяльність у Німеччині, Австрії, Болгарії, Туреччині та Фінляндії, дипломатичні місії було засновано у Великій Британії, США, Бельгії, Ватикані, Греції, Данії, Естонії, Італії, Азербайджані, Вірменії, Грузії, Латвії, Польщі, Румунії, Угорщині, Франції, Чехословаччині, Норвегії, Швеції та Швейцарії. Завдання домогтися визнання незалежності УНР державами-учасниками Паризької мирної конференції, виводу з української території іноземних військ, забезпечення допомоги в боротьбі з більшовиками отримала Українська делегація на Паризькій мирній конференції. Мистецьку допомогу в Парижі їй мала надати Українська республіканська капела за керівництвом Олександра Кошиця, скерована з метою популяризації української музичної культури в Європі. Співробітники нових місій виїжджали до місця призначення з обложеного більшовиками Києва, ще не знаючи, що більшості з них не доведеться вже побачити батьківщини. Зранку 2 лютого 1919 р. влада остаточно вирішила здати Київ із метою уникнення кровопролиття³⁹.

Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Греції очолив Федір Павлович Матушевський (1869–1919) — уродженець містечка Сміла Черкаської області, письменник і журналіст, член Центральної Ради УНР. Головна мета створення місії полягала в досягненні дипломатичними засобами підтримки Грецією боротьби українців за свою державність. Освіта і вся попередня діяльність Ф. Матушевського відповідала цій меті, але не зумовлювала його дипломатичну посаду. Після закінчення духов-

ної школи в Черкасах та семінарії у Києві він учителював, брав участь у діяльності гуртка, що налагоджував українське книговидавництво. Згодом Ф. Матушевський вступив до Дерптського (Юріївського) університету, де створив український студентський гурток-громаду. Близько спілкувався з Олександром Лотоцьким, який жив тоді в Петербурзі. В домі Лотоцьких він познайомився з майбутньою дружиною Вірою Поповою, і після закінчення навчання 1904 р. молода родина переїхала до Києва. Федір Матушевський брав активну участь у революційних подіях 1905 р., співпрацював із Сергієм Єфремовим, Євгеном Чикаленком, Іллею Шрагом, був серед перших членів Української Радикальної Партії, створеного 1908 р. Товариства українських поступовців, які декларували мету досягнення автономії України, відродження української національної культури й мови. В червні 1917 р. Товариство делегувало Ф. Матушевського до складу Центральної Ради. Разом із Сергієм Єфремовим він увійшов до Української партії соціалістів-федералістів, сформованої у червні 1917 р. Свою мету члени партії вбачали у створенні Української Народної Республіки. Проте влітку через поганий стан здоров'я він виїхав до Кисловодська й повернувся в Київ лише після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського. Під час Гетьманату Ф. Матушевський залишався поза політичними баталіями, а в січні 1919 р. прийняв неочікувану пропозицію Голови Директорії УНР Симона Петлюри очолити українське дипломатичне представництво у Греції. На заувагу Ф. Матушевського, що він не є дипломатом, С. Петлюра висунув переконливий аргумент — «катма культурних людей»⁴⁰. У такій якості Федір Матушевський мав відкривати для Греції Україну й досягти її державного визнання. Не полишаючи сумнівів щодо згоди на призначення, він звернувся до А. Яковліва, котрий підказав цю ідею С. Петлюрі, радився з С. Єфремовим і А. Ніковським; обговорював пропозицію в родині: вирішили, що клімат Греції може допомогти вилікувати його застарілі хвороби серця й легенів⁴¹. Зрештою 6 січня 1919 р. було видано наказ про його призначення головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції⁴². Ф. Матушевський взявся до формування її штату з бажанням керуватися «виключно діловою стороною»⁴³. Перший штатний розпис був готовий уже 11 січня, він містив прізвища однопартійців Ф. Матушевського — колишніх членів Центральної Ради: Павла Чижевського й Володимира Леонтовича (міністр земельних справ Української Держави), але в наказі від 17 січня склад місії був інший⁴⁴.

На посаду радника отримав призначення Модест Пилипович Левицький (1866–1932) — громадський діяч, педагог, випускник історико-філологічного (1888) та медичного (1893) факультетів Університету Св. Володимира. У 1893–1898 рр. він працював земським лікарем, від

1905 р. — директором фельдшерської школи і притулку для покинутих дітей у Києві. М. Левицький був однопартійцем Ф. Матушевського — належав до засновників Української радикальної партії (Української радикально-демократичної партії), був членом редколегії газети «Громадська думка» (від 1906 р.), Київського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка (1906–1909). Дмитро Дорошенко згадував, що «він був з роду графів Рогуля-Левицьких, але сам зрікся графського титулу, відкинув першу частину свого прізвища, і навіть мало хто знав, що він — граф. Правдоподібно його рід був український, але спольщений. Дістав він прекрасне виховання, чудово володів французькою й польською мовами. Був щирим демократом-народолюбцем і справжнім лікарем-гуманістом, другом-опікуном бідноти, серед якої тишився великою любов'ю й популярністю»⁴⁵.

Від 1912 року він мешкав у Білій Церкві, працював залізничним лікарем, брав активну участь у громадському житті (підготовці «Щоденної газети» Товариства «Час», діяльності товариства «Просвіта», клубу «Родина»), а з березня 1917 р. очолював місцеву «Просвіту» й був ініціатором створення спілки «Просвіт» Васильківського повіту. Там його доля звела ще з майбутнім аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР у США і знаковою постаттю світового кіноавангарду — Євгеном Слабченком (Еженом Деславом)⁴⁶. Той за підтримки М. Левицького організовував у Білій Церкві скаутський рух. У вересні 1917 р. на першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» його обрали до центрального бюро товариств «Просвіта» від Київської губернії. Модест Левицький і надалі підтримував молодь у починаннях, пов'язаних із вихованням патріотичних почуттів і розвитком фізичної досконалості. В січні 1919 р. через важку хворобу (сухоти) дружини — письменниці й перекладачки Зінаїди Левицької — він виїздив до Афін з тривогою, але сподіванням, що в Греції вона одужає⁴⁷.

Секретарем місії став досвідчений прокурор Сергій Рафальський, аташе — старшина Никодим Гриневиц (з військових питань) та Емануїл Глузман (з торговельних питань), урядовцями — Павло Галаган і поліглот др. Юрій (Жорж) Рейзе, який володів англійською, німецькою, італійською, французькою, голландською та іншими мовами. Поза штатом і без утримання Ф. Матушевський наказом № 1 від 20 січня 1919 р. «прикомандирував» до канцелярії місії Сергія Назаренка, Ігоря Охрамовича та Андрія Гудшона⁴⁸. Наказом № 2 того ж дня позаштатним секретарем було призначено Ламброса Ламбріонідіса. Він єдиний серед членів місії мав досвід дипломатичної роботи (впродовж 1913–1916 рр. працював на посаді екстраординарного секретаря Посольства Греції у Петербурзі, 1918 р. — начальника консульського відділу Українського комісаріату в Яссах та

секретаря Дипломатичної місії УНР у Румунії. До співпраці з дипломатичною місією прапорщика Л. Ламбріонідіса як людину освічену й інтелігентну запросив її голова Микола Галаган за рекомендацією українського комісара Корнелія Чоботаренка, прибувши у квітні 1918 р. до Бухареста⁴⁹. Ф. Матушевському кандидатуру Л. Ламбріонідіса порадив Кость Мацієвич. Перевага претендента перед іншими полягала у володінні, окрім румунською і французькою мовами, як грека за походженням — грецькою⁵⁰. Оскільки призначення на штатні посади вже відбулося, голова прийняв його поза штатом, але з повноцінним утриманням, виплатою підйомних та коштів на одяг. Згодом він жодного разу не пошкодував про це призначення і вважав Л. Ламбріонідіса найкращим співробітником місії. Наказом № 3 Ф. Матушевський надав посвідчення Леоніду Габриловичу й Оресту Зелюку, а 26 січня — Олександру Губчевському як представникам прес-бюро для проїзду з місією до Афін⁵¹. Поява в наказах місії не причетних до неї осіб пояснювалася їхнім бажанням залишити Київ, до якого підступали більшовики. Попри обурення побаченим у МЗС «вписуванням» «до місій людей, які до нічого в тих місіях не здатні» через «поспічну втікачку людей, втікачку малодушну з зав'язаними очима», Ф. Матушевський не уникнув такої ситуації⁵². При цьому, збираючись у дорогу, він не вважав за потрібне брати новим дипломатам із собою родини. Саме так вчинив і він особисто, «щоб бути зразком діловитості»: з ним поїхав лише старший син Юрій.

Члени місії виїхали з Києва до місця призначення через Волочиск–Радзивилів–Броди–Тернопіль–Ходорів–Стрий–Лавочне–Будапешт–Фіуме–Корфу–Пірей увечері 26 січня 1919 р. Такий маршрут було обрано через воєнні дії під Одесою, за день до того в Миколаєві висадилися грецькі війська. Їхати довелося в неопалюваних вагонах першим потягом із Наддніпрянської України на Галичину, що рухався переробленою широкою колією. З цієї нагоди на зупинці поблизу Тернополя в селі Глубочка потяг вітало місцеве населення й хор «Просвіти». Дізнавшись, що в потязі перебувають члени дипломатичної місії, учасники урочистостей побажали успішної роботи українським дипломатам. Ф. Матушевський не втримався, щоб не подарувати у відповідь 100 карб. з фонду місії на книгозбірню глубочанської «Просвіти»⁵³.

2 березня 1919 р. члени дипломатичного представництва на чолі з головою прибули до Афін і спершу розташувалися в готелі «Grand Hôtel de Bretagne», в самому центрі грецької столиці. «І радісно, і сумно, і ... страшно. Страшно перед новими обов'язками, перед завданнями, до яких ніколи не готувався»⁵⁴, — зробив перший запис на грецькій землі у своєму щоденнику Ф. Матушевський.

Вбачаючи свою місію в досягненні визнання УНР іноземними державами та ознайомленні їх із культурою й літературою України, він по-

ставив за мету невідкладно вручити вірчу грамоту й розпочати консультації із впливовими особами Греції та знайомство з представниками дипломатичного корпусу. Серед внутрішніх питань, пов'язаних з організацією роботи місії, насамперед слід було упорядкувати розподіл обов'язків між співробітниками. Раднику Модесту Левицькому «як давньому літерату» Ф. Матушевський доручив допомагати голові місії в літературній роботі, налагоджувати комунікацію з Міністерством закордонних справ Греції, іноземними представниками, місцевою пресою і громадськістю та заступати в разі потреби голову місії⁵⁵. Дипломатичні питання, посередництво між місією і пресою, щоденне реферування французької і грецької преси та переклад французькою і грецькою мовами покладался на Л. Ламбріонідіса; реферування британської, американської, італійської, голландської, німецької преси — на урядовця др. Ю. Рейзе; канцелярська робота й бухгалтерія — на секретаря С. Рафальського й урядовця П. Галагана⁵⁶. Військовий аташе старшина Н. Гриневич мав студіювати профільні питання й підтримувати контакти з представниками військової сфери, торговельний аташе Е. Глузман — вивчати питання організації торговельних зносин, студіювати економіку, торгівлю й фінанси Греції⁵⁷. Проте реалізувати конкретно визначені завдання було непросто. Весна 1919 р. в Греції видалася тривожною: було оголошено військовий стан і встановлено військову цензуру. Щодо появи української місії в Афінах поповзли чутки про те, що «прибули українські більшовики з мільонами грошей для більшовицької агітації»⁵⁸. У той час, як грецька армія боролася з більшовиками в складі військ Антанти на Півдні України, ці чутки дискредитували місію.

Наступного після приїзду до Афін дня М. Левицький та Л. Ламбріонідіс за дорученням Голови поїхали до МЗС для підготовки аудієнції Ф. Матушевського у міністра закордонних справ Греції Александроса Діамідіса. Аудієнція за участі М. Левицького та Л. Ламбріонідіса відбулася вже 5 березня. Голова місії розповів міністру про мету й завдання очолюваного ним дипломатичного представництва, героїчну боротьбу українського народу за свою незалежність та висвітлив ключові моменти історії України. А. Діамідіс записав всю промову Ф. Матушевського, однак відмовився офіційно прийняти вірчу грамоту до вирішення українського питання на Паризькій мирній конференції⁵⁹. Він пообіцяв лише, що доповідь уряду про приїзд дипломатичної місії УНР і пізніше дасть відповідь, доти запропонував дипломатам «розраховувати на гостинність Греції, яка являється традиційною для демократичного грецького народу»⁶⁰. Глава місії мусив усвідомити, що сподівання на підтримку уряду Греції («невільницю Антанти») досить примарні. Не додавало оптимізму й усвідомлення, що привезених коштів вистачить на дуже обмежений

строк («бо дорожнеча велика, а курс карбованця 38–40 копійок, — що ми будемо діяти?»)⁶¹.

«Щоб нейтралізувати інсинуації» 8 березня Ф. Матушевський мав аудієнцію в митрополита у справі автокефалії української церкви. Священик висловив підтримку боротьбі українців за незалежне політичне існування й незалежну церкву, але звів розмову до долі усунутих з єпархії та вивезених до Бучацького монастиря оо. Василян у грудні 1918 р. урядом Директорії за втручання в політику та антиукраїнську діяльність митрополита Київського і Галицького Антонія (Олексія Храповицького) та архієпископа Волинського і Житомирського Євлогія (Василя Георгієвського)⁶². Голові місії довелося роз'яснювати, що обох ієрархів вивезено в монастир, щоб захистити від народного гніву, й наголосити, що він обов'язкового сповістить уряд про чутки щодо Антонія та Євлогія⁶³. Таку інформацію він негайно скерував до уряду через делегацію УНР на Паризькій мирній конференції.

Спілкуючись із грецькими політиками, державними, громадськими й церковними діячами, Ф. Матушевський переконувався, що йому доведеться «рахуватися з найтяжчим ворогом — повним незнанням того, що таке Україна, що таке український народ, і які його стремління»⁶⁴. Не менше клопоту завдавав «другий ворог» — плітки, чутки та інсинуації, що продукувалися «московсько-польською кухнею» про українську місію як «більшовиків другого сорту», самозваних представників фіктивного уряду і фіктивної України»⁶⁵. За місією було встановлено нагляд поліції, здійснювалися спроби арештів, які припинилися після звернення голови місії до МЗС.

Потреба в роз'ясненні грецькому народу й уряду, іноземним послам, а через них — народам і урядам держав, які вони представляли, «що таке Україна, які її відносини до Росії, чого У[країна] завжди добивалася, чого добивається зараз, чому бореться з Москвою й Польщею і чому їй треба допомагати» стала нагальною. Водночас вона відповідала основному завданню місії. Відтак Ф. Матушевський розпочав підготовку меморандуму до грецького уряду з цього питання. Ключова теза документа полягала в тому, що «єдність народів Росії була тільки видима і чисто механічна», український народ є «цілком окремою галуззю західно-слов'янської раси своїми духовними і фізичними прикметами, мовою, укладом розуму, поглядами та особливістю свого побуту», Україна має свою історію й заклала підвалини державності ще в X ст. і прийняла від Греції віру Христову, тому «може і повинна бути суб'єктом права і то в своїх національно-територіальних межах»⁶⁶.

Знайомство з дипломатичним корпусом Ф. Матушевський розпочав 29 березня з візиту до Посла США Г. Дроперса. Аудієнція тривала понад

годину. Американський посол уважно вислухав розповідь голови української місії і запитав, чим він конкретно може стати у пригоді. Йшлося про допомогу матеріальну (технічну — для боротьби з більшовиками) й моральну. Ф. Матушевський зауважив, що «найкращою моральною піддержкою було б негайне признание незалежності» УНР і просив Г. Дропера прийняти копію меморандуму, який він готував до грецького уряду, переслати його у Вашингтон⁶⁷.

«Меморандум, поданий Еллінському Королівському урядові Надзвичайною Дипломатичною Місією Української демократичної республіки», було виготовлено вже 10 квітня французькою мовою в кількості 500 примірників⁶⁸. Уже 12 квітня Ф. Матушевського вдруге прийняв міністр закордонних справ для передання меморандуму. Потому документ було розіслано до редакцій місцевих впливових газет, лідерів парламентських партій, копії передано представникам дипломатичного корпусу. Голова місії наніс візити послам Великої Британії, Італії, Франції, Румунії, Нідерландів, Бразилії і Персії, уповноваженим у справах Іспанії та Бельгії і відповідно до вимог дипломатичного протоколу особисто вручив їм копії меморандуму. Приймаючи українського представника, послы Великої Британії і Румунії наголосили, що роблять це неофіційно, а посол Італії барон Авенацо пообіцяв звернутися до свого уряду щодо визнання незалежності УНР та надання їй технічної допомоги⁶⁹.

Для створення ширшого уявлення греків про Україну Ф. Матушевський вирішив розпочати підготовку видання творів української літератури, публікувати в місцевій пресі статті про історію, культуру та економіку України. Однак активність українців наражалася на обережність греків. Голова місії зауважував, що «газети бояться писати про Україну, хоч ми їм даємо готовий матеріал, бояться в «ліберальному» клубі реферата про Україну прочитати, бо військовий стан»⁷⁰. Натомість газета «Кінонія» опублікувала інтерв'ю російського посла Еліма Демидова з презирливою згадкою про «так звану Україну»⁷¹. Відтак, попри тяжкий фінансовий стан місії (на кінець квітня гроші майже вичерпалися), було вирішено раз або двічі на тиждень видавати грецькою та французькою мовами бюлетень «Грецько-українське рев'ю». Щоб зменшити видатки на оренду приміщення, довелося винайняти подалі від центру віллу «Леополус» на Rue Ipriti, 7.

Не менш важливою в діяльності місії була консульська робота, пов'язана із захистом прав українських громадян, що опинилися у Греції. Це були передовсім українці — вояки з Македонського фронту. В Афінах їх перебувало близько сотні осіб на правах військовополонених. Українці просили допомоги у виїзді в Україну, щоби воювати під проводом С. Петлюри з більшовиками, натомість їх змушували зголошуватися до

лав денікінців, незгодних заганяли в обнесені колючим дротом задалегідь викопані величезні ями. Голова місії вишукував їм фінансову допомогу, звертався до грецького МЗС, писав до паризької делегації УНР, але вирішити питання було дуже складно: міністр указував на залежність ситуації від рішень вищого командування військ Антанти, а відповіді з Парижа просто не надходили⁷². Поступово, зневірившись у можливості отримати допомогу, вояки припинили свої візити.

Через фінансові труднощі та брак комунікації із зовнішньополітичним відомством, що спричиняло відсутність належної інформації, запізніле й нерегулярне отримання місією європейських газет та існування у Греції цензури відкладався й вихід задуманого бюлетеня. Голова місії задумувався над скороченням штату. Бажання повернутися на батьківщину висловлювали й члени місії. Прикладом мінімізованої кількості дипломатів стала грузинська місія, що прибула в Афіни в червні 1919 р. у складі двох осіб. Між дипломатичними представництва України і Грузії одразу склалися дружні відносини і практична взаємопідтримка.

27 серпня через родинні обставини залишив посаду і виїхав до Києва Ю. Рейзе⁷³. 7 вересня для вирішення питання про фінансування до Відня за дорученням Голови місії виїхав Е. Глузман. Йому вдалося привезти не лише деякі кошти, але й налагодити контакти з прес-бюро Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії та отримання з Рима її бюлетенів⁷⁴. Це давало надію на реалізацію планів Ф. Матушевського щодо підготовки свого видання. 10 вересня для отримання інформації про вказівки та розпорядження МЗС до найближчої територіальної місії у Румунії виїхав у відрядження Л. Ламбріонідіс.

Та здоров'я голови місії все погіршувалося, і 21 жовтня 1919 р. він помер. З його рук естафету перейняв М. Левицький. У своєму першому наказі по місії, виданому в день смерті Ф. Матушевського, він наголошував, що покійний «своєю дипломатичною, політичною і літературною працею зробив радикальний переворот грецької громадської думки. Там, де раніше на побережжі Іонійського та Егейського морів дехто мабуть і не чув про могутню сусідку Українську Народну Республіку, тепер з великою увагою слідкують за подіями в Україні, бажаючи їй якнайшвидше здобути самостійність й незалежність»⁷⁵. Тепер ця відповідальність лягала на нього. М. Левицький приступив до тимчасового виконання обов'язків голови місії, одночасно продовжуючи виконання обов'язків радника. Наказом по місії М. Левицький закріпив за собою опікунство над 14-річним сином покійного⁷⁶. За кілька днів йому довелося скерувати в розпорядження МЗС УНР урядовця Павла Галагана та секретаря Сергія Рафальського⁷⁷. На звільнену посаду секретаря голова призначив Л. Ламбріонідіса⁷⁸.

На той час завдяки розісланому Ф. Матушевським меморандуму в місцевій пресі почали з'являтися публікації про Україну, дещо змінилося на краще ставлення влади до місії: було зменшено тариф на відправління й отримання телеграм, надано кур'єрське обслуговування, скасовано цензуру в листуванні⁷⁹. За таких умов новому очільнику місії вдалося видати кілька чисел задуманого разом з Ф. Матушевським бюлетеня «Revue Greko-Ukrainienne» грецькою мовою⁸⁰. До першого числа ревью подав свою статтю про Україну відомий грецький історик Павлос Каролідіс⁸¹. Складність ситуації полягала в тому, що «почесний член кількох німецьких університетів» П. Каролідіс був переконаним роялістом і противником прем'єра Греції Е. Венізелоса, що ставило М. Левицького перед усвідомленням наслідків публікації. Утім він намагався зробити максимально можливе для пропаганди української справи.

Члени місії продовжували вивчати можливість організації українсько-грецького товарообміну, однаково вигідного для обох країн. На думку М. Левицького, Греція, «маючи під боком Україну з її багатствами», недостатньо використовувала свої можливості. Проте умови для їх реалізації ще не були належні. Погіршувалися й умови існування місії. На кінець листопада 1919 р. у штаті місії залишилися голова, секретар і аташе Е. Глузман та Н. Гриневич. 14 грудня М. Левицький скерував Н. Гриневича в розпорядження міністра закордонних справ УНР. У квітні 1920 р. посол УНР у Німеччині М. Порш подав до МЗС УНР пропозицію щодо реорганізації мережі дипломатичних представництв, відповідно до якої місія у Греції мала набути статусу дипломатичної агенції разом із подібними агенціями в Болгарії, Туреччині, Грузії, Вірменії, Кубані, підпорядкованими Посольству УНР у Румунії⁸². Невдовзі М. Левицький отримав офіційне запрошення до участі в нараді послів та дипломатичних місій у Відні.

Такі наради проводилися з червня 1919 р. для роз'яснювальної роботи керівництва відомства закордонних справ УНР із главами дипломатичних представництв через погану комунікацію з ними у зв'язку з постійними змінами місця перебування Уряду УНР (Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський). Наряду у Відні, що відбулася 18–20 серпня 1920 р., скликав призначений 25 травня 1920 р. новий очільник МЗС УНР — Андрій Ніковський. Головна мета зібрання дипломатів полягала в обговоренні питання про підписаний у квітні українсько-польський договір С. Петлюри і Ю. Підсудського, а офіційно декларувалася як обговорення нового курсу зовнішньої політики УНР і завдань українських дипломатичних представництв.

М. Левицький виїхав з Афін для участі в нараді разом із Ю. Матушевським. У нараді взяли також участь міністр фінансів Х. Барановський,

посол УНР у Австрії Г. Сидоренко, в.о. голови українського посольства в Німеччині Р. Смаль-Стоцький, голови дипломатичних місій у Швейцарії (М. Василько), Чехословаччині (М. Славинський), Великій Британії (А. Марголін), Нідерландах і Бельгії (А. Яковлів), Угорщині (М. Галаган), члени української делегації на Паризькій мирній конференції С. Шелухін та О. Шульгин, призначений посол УНР в Італії Д. Антонович. Більшість учасників наради погодилися з тезою про необхідність зберегти самостійність України навіть ціною втрати її соборності, наголосили на потребі збереження української армії та посилення пропагандистської діяльності дипломатичних представництв як засобу ствердження української ідеї. Відтак в ухвалі наради до головних завдань української дипломатії було віднесено ефективну інформаційно-пропагандистську діяльність. Одно-стайною була думка учасників наради про «українську орієнтацію» діяльності дипломатичних представництв у складних політичних реаліях того часу. Після наради М. Левицький до Афін не повернувся⁸³. В реєстрі дипломатичних представництв УНР від 20 грудня 1920 р. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції вказувалася як «незаступлена»⁸⁴.

Загалом в умовах відсутності офіційного визнання та систематичних спроб дискредитації очільникам українського дипломатичного представництва вдалося виконати важливу місію репрезентації української ідеї грецькому суспільству. Взаємна дипломатична й консульська присутність України і Греції в 1917–1920 рр. зумовлена неоднаковими причинами. Консульство Греції, що перебувало в Києві, було створене як грецька консульська установа в Російській імперії і продовжило виконання своїх функцій насамперед у частині опіки над грецькими підданими після проголошення Української Народної Республіки. Консул Греції Перикл Гріпарі виконував обов'язки дуаена консульського корпусу й зумів забезпечити активну взаємодію з українським зовнішньополітичним відомством. За доби Центральної Ради вона розвивалася в межах норм міжнародного законодавства. Під час Гетьманату за наполяганням німецької адміністрації П. Гріпарі як представника країни-союзниці Антанти було виселено з Києва. Українське дипломатичне представництво в статусі Надзвичайної дипломатичної місії було скеровано до Греції після перемоги Директорії і відновлення УНР з метою досягнення визнання її незалежності якомога більшою кількістю держав та поширення інформації про боротьбу українців із більшовиками за самостійне існування. Місію очолювали послідовно Ф. Матушевський та М. Левицький. Позиція Греції щодо визнання незалежності УНР залежала від позиції Антанти. Попри відсутність офіційного визнання місії вдалося донести до грецького суспільства та державних структур через подання спеціального меморандуму, місцеві газети та видання тематичного бюлетеня інформацію про Україну, її народ та його боротьбу за незалежність.

¹ Веденєєв Д.В. Зовнішня політика Директорії УНР: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1994. 17 с.; Варгатюк С.В. Становлення зовнішньополітичної служби України, 1917–1920: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996. 26 с.; Соловійова В.В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996. 18 с. та ін.

² Збірник наукових праць започатковано Інститутом історії України НАН України 1991 р., відповідальний редактор С.В. Віднянський; науковий щорічник засновано Генеральною дирекцією з обслуговування іноземних представництв 2001.

³ Нариси з історії дипломатії України. О.І. Галенко, С.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін. За ред. В.А. Смолія. Київ: Видавн. дім «Альтернативи», 2001. 736 с.

⁴ Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ: *Знання України*, 2004. Т. 1. 760 с. ; Т. 2. 812 с.

⁵ Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920 рр.). Упоряд., передмова, коментарі: В.М. Даниленко, Н.І. Миронець. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. 136 с.

⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали. Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства; [авт. передм., упоряд.: І.Б. Матяш та ін.; редкол.: К.І. Грищенко (голова) та ін.]. Київ: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. 592 с.: табл.

⁷ Дипломатія УНР і Української Держави в документах та спогадах сучасників: У двох томах. Упоряд. і передм. І.М. Гнатишина, О.С. Кучерука, О.О. Мавріна; Вступ. Слово В.С. Огризка. Київ: Укр. Письменник, 2008. Т. 1. 369 с.; іл.; Т. 2. 379 с.

⁸ Матяш І. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 482 с.; Її ж. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 556 с.

⁹ Світ І. Федір Павлович Матушевський (1869–1919). *Український історик*. 1978. № 1/3. С. 76–89; Даниленко В. Доля сім'ї Матушевських. *Український історичний журнал*. 2004. № 1/2. С. 8–18; Якобчук С.О. Документальна спадщина Ф.П. Матушевського: історико-джерелознавчий аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2011. 16 с.; Її ж. До історії Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції (за матеріалами щоденника Ф.П. Матушевського). *Наукові записки: зб. праць молодих учених та аспірантів*. Київ: Ін-т укр. археогр. та джерел. ім. М.С. Грушевського НАН України, 2010. Т. 19. Ч. 1. С. 360–370; Її ж. Документи Ф.П. Матушевського — джерело дослідження діяльності дипломатичної місії УНР в Греції. *Університет*. 2011. № 1. С. 94–105.

¹⁰ Див. зокрема: Минуле і сучасне Волині та Полісся. Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти. Науковий збірник. Вип. 60. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження відомого українського письменника, педагога, державного і громадського діяча Модеста Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 грудня 2016 року. Упоряд. А. Силук. Луцьк, 2016. 212 с., іл.

¹¹ Корсак І. Тиха правда Модеста Левицького. Київ: Ярославів вал, 2009. 166 с.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 2592. Оп. 4. Спр. 16. Арк. 15.

¹³ Шульгин О.Я. Початки діяльності Міністерств закордонних справ України. *Розбудова держави*. 1993. № 1. С. 23.

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1.

¹⁵ Браиловський Г. Последний хозяин Барановки. *Антиквар*. 2012, июнь. № 6 (64). С. 16–17.

- ¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 46.
- ¹⁷ Там само. Арк. 37.
- ¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 1.
- ¹⁹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені... С. 105–106.
- ²⁰ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1 зв.
- ²¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 10.
- ²² Там само. Арк. 4.
- ²³ Там само. Арк. 4 зв.
- ²⁴ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.
- ²⁵ Там само. Арк. 24 зв.
- ²⁶ Шульгин О.Я. Початки діяльності Міністерств закордонних справ України. *Розбудова держави*. 1993. № 1. С. 23.
- ²⁷ Пташинський П. До історії німецько-австрійської інтервенції на Україні. *Архів Радянської України*. 1932. № 1–2, січень–квітень. С. 87–89.
- ²⁸ Там само. С. 113–115.
- ²⁹ Історія української дипломатії : перші кроки на міжнародній арені... С. 111.
- ³⁰ Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 120.
- ³¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 39.
- ³² К аресту консулов. *Одесский листок*. 1918, 29 (16 мая). № 104.
- ³³ К аресту консулов. *Одесские новости*. 1918, 30 (17) мая. № 10706. С. 1; *Одесский листок*. 1918, 29 (16 мая). № 104.
- ³⁴ К аресту консулов. *Одесский листок*. 1918, 29 (16) мая. № 104. С. 2.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ К аресту консулов. *Одесские новости*. 1918, 30 (17) мая. № 10706. С. 1.
- ³⁷ Освобождение греческого консула. *Одесский листок*. 1918, 5 июня (23 мая). № 110.
- ³⁸ Декретом Директорії від 1 січня 1919 р. Українська Православна Церква отримала автокефалію.
- ³⁹ Становище Києва. *Трибуна*. 1919, 4 лютого. С. 4.
- ⁴⁰ Снегірьов Гелій (Євген). Набої для розстрілу та інші твори. Нью-Йорк–Торонто: Видання громадського комітету і нових днів, 1983. С. 164.
- ⁴¹ Там само; Матушевський Ф. Із щоденника українського посла. *З минулого (Праці Українського Наукового Інституту)*. Варшава, 1938. Т. 1. С. 138–157.
- ⁴² ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.
- ⁴³ Матушевський Ф. Із щоденника українського посла...
- ⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 5.
- ⁴⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.): Науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. С. 156.
- ⁴⁶ Детальніше див.: Матяш І. Міфи і реалії життя Євгена Слабченка. *Енциклопедичний вісник*. 2015. С. 61–75. Євген Слабченко. Дипломатична історія України. Упоряд. Ірина Матяш. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 496 с.; Matiasz Irène. Eugène Deslaw: un cinématographe français et un historien ukrainien de la diplomatie. Ministère des affaires étrangères de l'Ukraine, Société scientifique d'histoire de la diplomatie et des relations internationales, Institut d'histoire de l'Ukraine de l'Académie nationale des sciences d'Ukraine, Sociétés historiques ukrainiennes, Université nationale «Académie d'Ostrog », Institut d'études de la diaspora ukrainienne. Kiev–Nice–New-York–Ostrog, 2019. 194 с.
- ⁴⁷ 1 квітня 1919 р. Зінаїда Левицька померла.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

⁴⁹ Галаган М. З моїх споминів (1880-ті — 1920 р.). Передм. Т. Осташко, В. Соловйова. Київ: Темпора, 2005. С. 367.

⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–1 зв.

⁵¹ Там само. Арк. 1 зв.–2.

⁵² ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 4.

⁵³ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

⁵⁴ Див.: Даниленко В.А., Миронець Н.І. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції. Кам'янець-Подільський: «Абетка», 2006. С. 94–106.

⁵⁵ Доповідна записка Ф. Матушевського Міністрові закордонних справ УНР про розподіл обов'язків між членами місії УНР у Греції. *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені...* С. 346.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само. С. 347.

⁵⁸ Там само. С. 327.

⁵⁹ Доповідь Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції Ф. Матушевського Міністру закордонних справ УНР про його діяльність. Афіни, 24 серпня 1919 р. *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені...* С. 327.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 68 зв.–69.

⁶² 1919 р. обидва ієрархи емігрували. У 1920–1936 рр. Антоній був митрополитом Російської православної церкви за кордоном; Євлогій 1930 р. був звільнений митрополитом Сергієм від управління російськими церквами в Західній Європі із заборонаю священнослужіння, разом з вірними йому приходами перейшов під юрисдикцію Константинопольського патріархату, у вересні 1945 р. Євлогій возз'єднався з РПЦ і був призначений екзархом російських православних приходів у Західній Європі.

⁶³ Доповідь Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції Ф. Матушевського Міністру закордонних справ УНР про його діяльність. Афіни, 24 серпня 1919 р. *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені...* С. 327.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 306. Арк. 44–47.

⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 71 зв.–72.

⁶⁸ Там само. Арк. 105 зв.

⁶⁹ Там само. Арк. 75 зв.

⁷⁰ Там само. Арк. 82.

⁷¹ Доповідь Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції... С. 330.

⁷² Там само. С. 333.

⁷³ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 4.

⁷⁴ Звіт в.о. Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції радника М.П. Левицького про діяльність представництва, поточну політичну ситуацію та перспективи українсько-грецьких взаємин. *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені...* С. 367.

⁷⁵ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6.

⁷⁶ Там само. Арк. 8.

⁷⁷ Там само. Арк. 9 зв.

⁷⁸ Там само. Арк. 10.

⁷⁹ Звіт в.о. Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції... С. 367.

⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 4441. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 104.

⁸¹ Звіт в.о. Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції... С. 368.

⁸² ЦДАВО України. Ф. 3619. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 46.

⁸³ М. Левицький спершу мешкав у Відні, потім у Тарнові. Обіймав посаду міністра здоров'я Державного центру УНР на еміграції, створеного 1921 р., викладав в Українській господарській академії у Подебрадах. 1927 р. він повернувся в Україну, вже радянську, працював у Луцьку й невдовзі помер. Ю. Матушевський залишився на еміграції. Всі його рідні в СРСР були репресовані: брата Бориса ув'язнили разом із Сергієм Єфремовим за вироком у справі Спілки визволення України; брат Василь загинув 1943 р. на засланні в Тайшеті; мама Віра Олександрівна померла 1944 р. після 7 років таборів у концтаборі в Потьмі в Мордовії.

⁸⁴ Реєстр посад Дипломатичних представництв і консульств Української Народної Республіки за кордоном на 1 січня 1921 р. *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені...* С. 445.

REFERENCES

1. Braylovskiy, H. (2012). Poslednyi khoziayn Baranovky. *Antykvary*, 6 (64), 16–17 [in Ukrainian].
2. Danylenko, V. (2004). Dolia simi Matushevskykh. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 1/2, 8–18 [in Ukrainian].
3. Danylenko, V.M., & Myronets, N.I. (Comps.). (2006). *Nadzvychna diplomatychna misiia UNR u Hretsii (1919–1920 rr.)*. Kamianets-Podilskyi: Abetka [in Ukrainian].
4. Dornik, V. (Ed.). (2015). *Ukraina mizh samovyznachenniam ta okupatsiieiu: 1917–1922 roky*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2015 [in Ukrainian].
5. Hnatyshyn, I.M., Kucheruk, O.S., & Mavrin, O.O. (Eds.) (2008). *Dyplomatiia UNR i Ukrainskoi Derzhavy v dokumentakh ta spohadakh suchasnykiv*. Kyiv: Ukr. Pysmennyk [in Ukrainian].
6. Huberskyi, L.V. (Ed.). (2004). *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia*. (Vols. 1–2). Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
7. Korsak, I. (2009). *Tykha pravda Modesta Levytskoho*. Kyiv: Yaroslaviv val [in Ukrainian].
8. Matyash, I.B. (Comp.), (Ed.). (2010). *Istoriya ukraïns'koyi dy'plomatiyi : pershi kroky` na mizhnarodnij areni (1917–1924 rr.): dokumenty` i materialy*. Kyiv: Vy`d-vo gumanit [in Ukrainian].
9. Matyash, I. (2016). *Ukrayins`ka konsul`s`ka sluzhba 1917–1923 rr. yak derzhavny`j insty`tut: stanovlennya, funkcionuvannya, personaliyi*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
10. Matyash, I. (2019). *Inozemni predstavny`cztva v Ukrayini (1917–1919 rr.): derzhavna misiya ta povsyakdennist`*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
11. Matiash, I. (2015). Mify i realii zhyttia Yevhena Slabchenka. *Entsyklopedychnyi visnyk*, 1, 61–75 [in Ukrainian].
12. Matiash, I. (Ed.). (2016). *Yevhen Slabchenko. Dyplomatychna istoriia Ukrainy*. Kyiv: TOV Vydavnytstvo Klio [in Ukrainian].
13. Matiash I. (2019). *Eugène Deslaw: un cinématographe français et un historien ukrainien de la diplomatie*. Kiev–Nice–New-York–Ostrog [in French].
14. Smolii, V.A. (Ed.). (2001). *Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy*. Kyiv: Vydavn. dim Alternatyvy [in Ukrainian].
15. Soloviova, V.V. (1996). *Dyplomatychni predstavnytstva Ukrainskoi Narodnoi Respubliky v krainakh Tsentralnoi Yevropy za doby Dyrektorii (1918–1920 rr.)*. *Extended abstract of PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

16. Svit, I. (1978). Fedir Pavlovych Matushevskyy (1869–1919). *Ukrains'kyj istoryk*, 1/3, 76–89 [in Ukrainian].

17. Syliuk, A. (Comp.). (2016). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Modest Levytskyi v istorii Ukrainy i Volyni ta problemy formuvannia intelektualnoi elity*. Naukovyi zbirnyk. Lutsk [in Ukrainian].

18. Varhatiuk, S.V. (1996). Stanovlennia zovnishnopolitychnoi sluzhby Ukrainy, 1917–1920. *Extended abstract of PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

19. Viedienieiev, D.V. (1994). *Zovnishnia polityka Dyrektorii UNR*. Extended abstract of PhD thesis. Kyiv [in Ukrainian].

20. Yakobchuk, S.O. (2010). Do istorii Nadzvychainoi dyplomatychnoi misii UNR u Hretsii (za materialamy shchodennyka F.P. Matushevskoho). *Naukovi zapysky: zb. prats molodykh uchenykh ta aspirantiv*, 19, 360–370 [in Ukrainian].

21. Yakobchuk, S.O. (2011). Dokumentalna spadshchyna F.P. Matushevskoho: istoryko-dzhereloznavchy aspekt. *Extended abstract of PhD thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

22. Yakobchuk, S.O. (2011). Dokumenty F.P. Matushevskoho — dzherelo doslidzhennia diialnosti dyplomatychnoi misii UNR v Hretsii. *Universytet*, 1, 94–105 [in Ukrainian].